

Det augustenborgske hof. Organisation og praksis

Af seniorforsker, ph.d. og dr.phil. Mikkel Venborg Pedersen, Nationalmuseet

Slotte og herregårde i Danmark og Europa dannede bolig og hjem for både et herskab og dets tjenestefolk. Det var mennesker, der var skæbneforbundne gennem bånd af gensidig loyalitet på måder, som ikke nødvendigvis er helt let genkendelige i dag. Opbygningen af sådanne hushold og det system, de udgjorde, er emnet for denne artikels bidrag til *Herregårdshistorie*, som dog vil beskæftige sig med et hof, det vil sige en fyrstes hushold, frem for et mere vanligt herregårdshushold. Det er der gode grunde til; i denne sammenhæng er den vigtigste, at hoffers idé, opbygning og virkemåde tjente som model langt ned i rækkerne. Ja, i princippet kan forholdene genkendes i selv mere beskedne hushold på mindre herregårde.

I 1796 tegnede landmåleren Nic. Wögens på hertugens bud et kort over Augustenborg Slot med haver og økonomibygninger samt den lille slotsby med slotsalléen ret ud fra slottets porthus og Storegade til højre for den, her i udsnit. I parken enkesædet og en hertugelig brors bolig. I denne hertugernes by boede en del hofansatte, dertil funktionærer som slotspræsten, lægen og gartneren samt håndværkere og handlende med flere. Foto: Museum Sønderjylland.

Hoffet i artiklen er hertugerne af Augustenborgs i Sønderjylland, og efter en introduktion til dette hertughus skal vi se på hoffets opbygning og udvalgte typer af tjenestefolk. Derefter berøres selve det tankesæt, som fik det hele til at hænge sammen, nemlig hvad både den historiske forskning og socialvidenskaberne ofte med et samlebegreb kalder paternalisme. Tidsmæssigt indskrænker artiklen sig til tiden fra sidst i 1700-årene til op mod midten af 1800-årene.¹

Rang, status og store huse

Ud over at give tag over hovedet tjente tidens slotte og herregårde med parker og staldanlæg også symbolske formål for adelige og fyrstelige slægter i Europa. Når herskabet var af høj rang og med tilsvarende status, måtte det demonstreres gennem slidstærke og umiddelbart forståelige midler. Det er kvaliteter, som ikke mindst byggeri og parkanlæg indeholder.² Den ophøjede position blev gennem husene og parkerne let aflæselig for undersåtter, for hvem alene anlæggenes størrelse må have været imponerende. Men det gjaldt også for ligemænd, der måske nok selv havde steder af samme kaliber, men som man så kunne prøve at overgå i raffinementer. Hvis ens status som for eksempel greve eller hertug ikke blev vist og dermed socialt og kulturelt set og anerkendt af

både under-, lige- og overmænd, kunne man hurtigt gå bag af dansen, uanset ens formelle position.³ I princippet gjaldt dette forhold for alt, hvad et herskab offentligt foretog sig.⁴

Huset Augustenborg

Hertughuset Augustenborg blev grundlagt i 1651.⁵ Hovedsædet var *Augustenborg Slot* på Als ved Augustenborg Fjord, hvor de hertugelige godser dækkede hele øens søndre del. Besiddelserne udviklede sig gennem 1700-årene til også at dække den søndre del af halvøen Sundeved på fastlandet med centrum i *Gråsten Slot* ved Flensborg Fjord, ligesom *Sønderborg Slot* blandt andet rummer begravelseskapellet for hertugernes slægt.

Hertugerne nedstammede fra kong Christian den 3.s (1503-1559) søn, hertug Hans den Yngre af Slesvig-Holsten (1545-1622). Efter hans død opstod gennem en række arvedelinger huset Slesvig-Holsten-Sønderborg (-Augustenborg) under hertug Ernst Günther den 1. (1609-1689). Han var gift med prinsesse Augusta af Glücksborg (1633-1701), efter hvem et nybygget hovedsæde på Als blev opkaldt; det blev i 1760'erne og 1770'erne erstattet af det nuværende slot. Engang i løbet af 1700-årene blev Augustenborg også den vanlige, korte betegnelse for hertughuset.

Forbindelsen mellem Augustenborg og det gamle danske, såkaldte oldenborgske kongehus var nært og blev sikret flere gange. Det gjaldt for eksempel gennem ægteskabet i 1786 mellem Augustenborgs stamherre, prins Frederik Christian (den 2., 1765-1814) og prinsesse Louise Augusta (1771-1843), som formelt var datter af kong Christian den 7. (1749-1808) og dronning Caroline Mathilde (1751-1775); reelt var hendes far kongens livlæge Johann Friedrich Struensee (1737-1772). Fra begge

sider var det et særdeles ønsket ægteskab. Kongehusets problem var nemlig det, at uddøde den oldenborgske kongeslægt, og det var der før 1786 al mulig udsigt til kunne ske, ville Holsten og muligvis også Slesvig arves af augustenborgerne, der ovenikøbet også hævdede en sekundær arveret til Norge. Med ægteskabet til en mulig arving til Danmark, Norge og muligvis Slesvig, altså prinsesse Louise Augusta, sikredes monarkiets sammenhold gennem ægteskabet, hvad enten det danske kongehus overlevede, eller det blev gennem augustenborgerne, at monarkiet ville fortsætte. I den danske statsenhed blev augustenborgerne således endog særdeles vigtige.

I første omgang overlevede det oldenborgske kongehus dog med den senere kong Christian den 8.s (1786-1848) fødsel samme år som ægteskabet, og han giftede sig såmænd i 1815 med den augustenborgske prinsesse Caroline Amalie (1796-1881). Hendes ældste bror var den næste hertug, Christian August den 2. (1798-1869), deres yngre bror prins Frederik (1800-1865), senere kendt som prinsen af Nør. I danmarkshistorien er de dog mest kendt som ledere i det slesvig-holstenske oprør i 1848,⁶ som indledte Første Slesvigske Krig. Efter fredsslutningen og en række forhandlinger forlod hertugen og prinsen med familier i 1853 endeligt Danmark, fordømt som landsforrædere.

Det skulle vare længe endnu i forhold til denne artikels begyndelse i 1700-årene, men som det ses, havde augustenborgerne en hel del statusmæssigt at leve op til som fyrstelig familie af høj rang, selvom de ikke var selvstændigt regerende hertuger i Slesvig, men stod under kongen. Markeringen af den høje position skete blandt andet gennem byggeri af et nyt slot med en Europaberømt park, som nævnt, og en tilhørende slotsby i Augustenborg og delvist i Gråsten. Det skete også gennem en hofholdning, som vi nu skal vende os imod.

I 1760'erne og ind i 1770'erne opførtes det nuværende Augustenborg Slot, som her ses fra porthuset hen over ridebanen og slotsgården. Til venstre ses herskabsstalden, der i 1733 indledte byggeriet, mens ridehuset overfor, der også rummede godskontor, tjenerværelser og snart hertugens bibliotek, stod færdigt i 1764. Andre af hoffets ansatte boede i bygninger som vaske- og køkkenhuset med flere steder, atter andre på selve slottet. Foto: Museum Sønderjylland.

Hoffet på Augustenborg

Status og fornem livsførelse behøvede ikke blot gode rammer, solid økonomi (selvom det modsatte også dengang sørgeligt ofte var tilfældet) og den rette herskabelige opførsel. Det krævede et apparat omkring sig. På *Augustenborg* tjente hoffolk, højere og lavere tjenestefolk og de fleste andre i slotsbyen til at sikre det herskabelige liv

samt godsernes og administrationens styring. De mange mennesker gav hoffet glans, og de fik det til at virke i praksis gennem deres viden og kunnen.

I dag kan et hof forekomme som en mærkelig organisation, der ikke helt minder om nutidens arbejdsplads, som den oftest er. Det samme gælder for herregårdenes store husholdninger. Hoffet skulle på en og samme tid

J.C. Kraffts tegning af prinsesse Louises kabinet på Augustenborg Slot er fra 1784 og antagelig et udkast til en ny rumindretning her godt 15 år efter slottets første ibrugtagning. I sådanne herskabelige omgivelser udførte hoffets ansatte de mere synlige af deres gerninger i opvarmede, rene og fornemt udsmykkede rum. Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot. Foto: Hans Petersen.

kunne opfylde de krav, som måtte stilles til hertugens husholdning og familiepolitik, godsadministration, lokalregering og retsudøvelse, for han foretog det hele uden at skelne synderligt imellem, hvad han gjorde hvornår. I mindre målestok gjaldt dette til dels også for en lensgreve eller lensbaron i Enevældens Danmark. Hofferne inkluderede det hele, og de havde udviklet sig fra de middelalderlige fyrstelige husholdninger, som normalt også kaldtes hoffer. Derfra arvede de senere hoffer også deres for nutidens øjne noget diffuse, sammenblandede organisation.⁷

Selvom det ikke ganske var tilfældet i praksis, var der dog i princippet ved tidens hoffer en deling mellem to overordnede tjenestegrene. Den ene dækkede den personlige tjeneste. Den anden rummede regering, administration og godsdrift. Disse to tjenestegrene var hver for sig bygget op i et departementssystem, og også på *Augustenborg* var dette helt tydeligt i hoffets organisering. Hofchefen havde ansvar for hofholdning og den personlige opvartning, som er denne artikels fokus; staldmesteren havde ansvar for heste og vogne, men refererede til hofchefen; overinspektøren stod for godserne, skovene og jagten; herredsfogeden var den øverste administrative embedsmand, også for justitsvæsen. På *Augustenborg* blev i praksis disse særligt betroede mænd ofte givet opgaver, der egentlig hørte hjemme hos en af de andre, men princippet var der alligevel. Alle disse øverste chefer bar ved siden af deres embedsbetegnelse titel af hofråd, det gjorde enkelte andre særligt begunstigede også, og med deres samarbejde virkede statusmaskinen. Ved større hoffer kunne man finde flere departementer, ved mindre husholdninger flød de sammen i færre.

Generelt var hoffet på *Augustenborg* som alle andre steder gennemgribende hierarkisk opbygget, styret af

parametre som nærhed til hertugen og tjenestens placering i hierarkiet. Generelt rangerede mænd over kvinder inden for samme tjenesteniveau, og mænd havde som oftest mere synlige erhverv, mens kvinder havde mere usynlige; der var dog undtagelser. Der var desuden langt flere kvinder end mænd i husholdets del af maskineriet. Hoffet udgjorde fra de senere årtier af 1700-årene som regel omkring 100 personer, og organisatorisk var den personlige tjenestegren delt i tre. Hoffolk var dem, som var tilknyttet hoffet bare for at være der eller tjene som rådgivere; det var først og fremmest hofkavalerer og hofdammer. Men eftersom augustenborgernes hof dog var til at overse, fungerede hofråderne samt en hel del af de uddannede og højere tjenestefolk også som hoffolk. Det kunne være lærere til børnene, læger og præster.

Den næste gruppe var netop de højere tjenestefolk, der udøvede ledelse eller bestred særlige poster. De bar deres eget tøj, men til større lejligheder var adskillige af dem iført moderne og elegante uniformer. De havde som oftest eget tjenerskab og spiste sammen ved eget bord, hvis de ikke var gift, hvad en del af dem var, og dermed havde egen husstand i slotsbyen. De omfattede titler som: hofchef, hushovmester og hans modpart oldfrue, sekretær og skriver, køkkenmester/mundkok, husholderske, guvernante, huslærer, kælderemester, overgartner, livkusk, livjæger og, lidt i en kategori for sig selv, kammertjener og kammerpige.

Den tredje gruppe var de lavere tjenestefolk, som var ansat til at fylde organisationen. De blev ledet af de højere tjenestefolk, de udførte kontrolleret, styret og sædvanligvis ikke særligt specialiseret arbejde. De fleste bar liberi i form af ret gammeldags uniformer, og også de spiste ved et eget bord; de fleste var ugifte. De havde titler som: kusk, sølvfrue og -pige, husjomfru, gardero-

bepige, (under)kok, (under)gartner, lakaj, stuepige og andre piger, som der ikke mindst i forbindelse med vask og madlavning var mange af, samt forskellige former for karle, knægte og drenge.⁸

En danselærer, en lakaj og en kammerpige

Denne artikel levner ikke plads til en nøje gennemgang af alle de forskellige stillinger, opgaverne knyttet til dem og det konkrete personale.⁹ Men det er dog på sin plads efter overstående korte forklaring af helheden at se på nogle eksempler. Der er valgt tre af en type, som også ville kunne findes på en større herregård og ikke kun ved et egentligt hof, nemlig en danselærer, en lakaj og en kammerpige.

Alle hoffets højere ansatte modtog en kontrakt.¹⁰ De uddannede og højere chargers kontrakter var ret detaljerede, og alle de kendte af dem er skrevet over samme læst. Det er også kendetegnende, at de højere charger som oftest forblev ved hoffet meget længe, også efter at deres egentlige tjeneste var udløbet; de gled så over i funktioner af hoffolk generelt eller optog et erhverv i slotsbyen. For eksempel blev Pierre G. Delanoix, som vistnok var franskmand, udnævnt til hertugelig musiker og danselærer i 1771, og endnu i 1803 levede han 68 år gammel i Augustenborg med sin hustru, Anne, og svingerinde i et hus i slotsbyens Storegade.¹¹ Hans kontrakt fortæller, at han skulle spille i en kvartet til brug for hoffets musikalske underholdning; på samme tid spillede for øvrigt også hoforganisten og to betroede kammertjenere i kvartetten, hvilket er et ret almindeligt træk ved mindre hoffer i Europa og også på store herregårde, der ikke ligefrem havde eget selvstændigt orkester. Dertil skulle Delanoix lære prinserne og prinsesserne de sædvanlige danse.

Danselærerens løn var 100 daler om året og de goder, som "vore embedsmænd sikkerligen nyder". Det sidste betød som regel fri kost og logi på slottet (selvom han altså også boede med sin kone i et hus i slotsbyen), gratis lys og brænde, en fast plads i slotskirken og for visse embedsmænd tillige fri hest og vogn samt uniform. Andre elementer kunne komme til. Interessant i kontrakten er ikke mindst sætningen til sidst, som er nævnt i samme ordlyd i alle kendte kontrakter, nemlig at han skal være "sin herre huld, tro og tjenstvillig, befordre sin herres vel og ret samt efter sin yderste formåen afværge skader og ulemper for det hertugelige hus og dettes medlemmer samt i det hele opføre sig, som det sig anstår en hofmusiker og hofdanselærer";¹² de sidste tre ord er de eneste, der naturligvis forandrer sig, alt efter hvilken ansættelse der er tale om.

Det kan lyde som en strikt ordning; det skal vi vende tilbage til. Kontrakten fortæller desuden, at hoffer også var hjemsted for højt kyndige håndværkere, kunstnere og lærere, som for eksempel her musikkyndige tjenestefolk og en danselærer, men det kunne også være videnskabsmænd, eksperter, politikere og andre.¹³ I Augustenborg var for eksempel de fleste håndværksfag repræsenteret i slotsbyen, for øvrigt til købstaden Sønderborgs håndværkerlavs fortvivlelse på grund af konkurrencen fra de dygtige hertugelige håndværksmestre.¹⁴ Også landets store herregårde fungerede ikke sjældent som kulturelle centre hver på deres egn, ligesom de tiltrak dygtige håndværkere.¹⁵

De fleste ansatte ved hoffet var naturligvis i de lavere charger. For mændene gjaldt det for eksempel lakajerne, som også var blandt dem, der direkte bar den hertugelige pragt til skue. Således var ønskede kvaliteter ved dem en god højde og bygning samt en rank holdning, og de skul-

Tjenerskabet på slotte og herregårde håndterede ofte store værdier, og ærlighed var en værdsat dyd. Til venstre ses en af i alt 72 sølvtallerkener, som hertug Frederik Christian den 1. (1721-1794) indkøbte til Augustenborg hos en københavnsk mester i 1760. Til højre ses en sølverterrin fra faren, hertug Christian Augusts (1696-1754), tid og skabt af mester G.J. Boden i Braunschweig omkring 1750. Det nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot. Fotos: Lennart Larsen og Kit Weiss.

le helst passe pænt til hinanden.¹⁶ At have en lakaj iført sølv og kniplinger bag middagsbordets stol var i sig selv et statusudtryk, men i realiteten udførte lakajer ret mange, forskellige opgaver. De bar brænde og askespande, og normalt skulle de rense og polere lamper og lysestager, hvilket man gjorde netop med aske. Dertil var de en ekstra hånd til nærmest hvad som helst, og de mere opvakte kunne også blive sendt på ture og egentlige rejser med beskeder. Når herskabet var ude at køre, stod de bag på kareten som såkaldte hejdukker, mens kusken tronedet på bukken. Når de var hjemme på slottet, var en væsent-

lig opgave dog nærmest den at stå rundtomkring, for eksempel foran dørene eller bag stolene ved taflet, samt at bære bakker og servere mad og drikke, holde lys i stager og meget andet. De var da heller ikke just praktisk klædte. Liberierne skulle udvise pragt frem for alt, og de blev skabt som en art overdrevne herskabsklæder. I 1800-årene forblev lakajerne som regel da også i 1700-årenes mode med knæbukser, silkestrømper og sko med spænder, broderede kjoler med skuldersløjfer, og på hovedet bar de pudderparyk. På den anden side: Hvilken bondeknægt ville ikke med fryd trække i et sådant liberi?

Prinsernes tegnelærer Carl Hartmann fangede nytårsdag 1846 denne situation fra nytårskuren på Augustenborg Slot. I døren vistnok mellem Havesalen og Store Spisestue står hertugparret, der modtager gratulation af Sønderborgs borgmester, Langreuther. Døren holdes af livjæger Autzen, der som en højere funktionær tæt på hertugen er i moderne uniform med epauletter på skuldrene. I stuen venter andre gratulanter, herunder herredsfogeden, hofråd Steffens i civil med hatten på låret. Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot. Foto: A. Brandt.

Lakajerne på *Augustenborg* var da også næsten uden undtagelse drenge fra godsernes bondefamilier.¹⁷ De fleste var yngre, ugifte og boede på slottet, og mangen en piges hjerte må have smeltet ved synet af disse flotte unge mænd i fint liberi, der var så helt anderledes rene og pæne i deres fremtræden end den vanlige bondekarl i vadmel og træsko. Måske også mere end en af pigerne har fortrudt bitterligt, hvem ved; her er kilderne tavse, men i hvert fald advarede tidens moralister mod lakajer, idet ved ansættelsen deres "lægge blev betragtet før deres karakter".¹⁸ Generelt har moralister gennem tiden, og ikke mindst fra slutningen af 1700-årene og frem, haft det svært med disse hoffer og store hushold med mange unge mennesker af hvert køn og med nattekvarter under lofter og på lakajgange, i køkkenbygninger, vaskerihuse og i staldanlæg.¹⁹

For øvrigt steg mere end én lakaj i graderne og trådte ind i slotsbyens middelstand med eget hus og næring, kone og børn, tjenestefolk og egen vogn, for nu at nævne de vigtigste kendetegn på den sociale fremgang. Det gjaldt for eksempel Christian Hattesen, der fra en meget underordnet stilling som kælderdreng i 1814 blev udnævnt til lakaj sammen med kollegaen Chresten Clausen; sidstnævnte særligt til opvartning ved bordet. Christian Hattesen var selv søn af en lakaj, der dog ikke drev det længere, men til gengæld var længe i tjenesten. Christian Hattesen fortsatte sin sociale opstigning til i 1835 at være blevet hofskriver, gift og med eget hus i et hushold, der inkluderede svigermoren, en tjenestepige og apotekerfarmaceuten som lejer.²⁰ Da Christian Hattesen døde, fik hans kone tilstået en hertugelig pension.²¹

Lakajer og danselærere havde en forholdsvis klar placering i hierarkiet, og de fleste vidste, hvad man kunne forvente sig af dem. Mere prekær kunne kammertjeneres

og kammerpigens situation være, og de stod som kategori klemte inde mellem de højere og de lavere tjenestefolk. De tilhørte på den ene side umiskendeligt tjenestefolkenes rækker og var dermed en del af dét fællesskab. På den anden side stod de meget tæt på herskabets intime liv og hemmeligheder og således i en særlig situation, der mere mindede om de højere tjenestefolks placering. Det må have krævet både en god karakter og evne til at holde tand for tunge, og til tider må det have givet vanskeligheder ved tjenerskabets bord, hvor en kammerpige eller -tjener kan have været set som herskabets spion eller som for fin på den i forhold til resten, uden at de jo dog var på niveau med de egentligt ledende charger.²² Her skal vi indskrænke os til at se lidt på kammerpigens rolle.

Kvindelige tjenestefolk på *Augustenborg* hørte under oldfruerne. Den ene af dem stod for linned og vaskeri, og hun boede i vaskerihuset sammen med sine vaske-, sy- og enepiger samt spindersker. Det gjorde den anden oldfrue også, men hun havde ansvaret for rengøring og rummenes orden samt den kvindelige personlige opvartning og begge køns tøj, og hun havde kammer-, garderobe-, stue- og gemakspiger under sig (en kammertjener kunne dog som regel også selv foretage reparationer af sin herres tøj). Hun havde også rang over den anden oldfrue. Som alle ledende charger ved hoffet ansatte oldfruerne selv deres folk, og ved en kammerpige har hun set efter ungdom og godt helbred, en god højde, diskretion, munterhed, lydighed, dyd, ærlighed, tolerance og viden om frisørkunsten og syning samt tilberedningen af sminke, om end de samme moralister som før nævnt ikke sjældent karakteriserede kammerpiger som forfængelige, fnisende og sladrende gæst.²³

En kammerpigens opgaver bestod uanset moralske hensyn under alle forhold af på- og afklædning samt

frisering, pudring og sminkning af sin frue. På *Augustenborg* var der garderobepiger, som vedligeholdte tøjet, men på de fleste herregårde var også det en del af kammerpigens og kammertjenerens opgaver. Hun skulle være der om morgenen, når fruene stod op, og ikke svigte om aftenen, når fruene gik i seng, og hun hjalp også til med den personlige hygiejne. Kammerpiger skulle selv have et net udseende; de var ofte velklædte og fik tit aflagt tøj af fruene. I de hertugelige testamenter blev kammerpigerne også altid vel betænkt med tøj, pelse og indimellem smykker.²⁴ På *Augustenborg* kom også kammerpigerne normalt fra lokale familier, til tider af bondestanden, men efter tjenestens ophør glider de ud af kilderne til byens og godsernes liv igen; det er nærliggende at antage, at de blev gift, men altså næppe i slotsbyen eller landsbyerne. Måske de havde været for tæt på det høje herskab til, at det var helt nemt at gennemføre et lokalt liv fremover?

Herskab og tjenestefolk

Som antydte levede hoffets ansatte på slottet og i dets udbygninger samt i den lille slotsby med alle livets implikationer.

De var ikke kun brikker i et system; de var ikke blot principper. De oplevede mange fordele ved deres tjeneste, og det lå også i systemet. Datidens herskaber hvilede på en både på forhånd givet og ofte nedarvet rang og en af samfundet understøttet status, der gav ret til at befale over andre, men også pligt til at tage hånd om sine undergivne.

Normalt kalder forskningen dette forhold for paternalisme, og det var stort set siden samfundstænkningens begyndelse i Europa den uopslidelige model for at lede andre. Den romerske stoiker og politiker Seneca (cirka 4

f.Kr.-65), der også var kejser Neros (37-68) lærer, skrev for eksempel lige omkring kejser Neros tronbestigelse i år 54 et essay med titlen *Om Mildhed* til den unge kejser, der som en historiens ironi skulle vise sig at blive en af alle tiders mest grusomme despoter. Men i *Om Mildhed* hedder det om den gode hersker, at hans opgave er "den samme som gode forældres", der udviser mildhed, omsorg og kun straffer, når det ikke kan undgås.²⁵ Dette ideal forblev i den europæiske opfattelse af, hvad en god leder og fyrste måtte bygge på. Selv i den ellers for sin kynisme nærmest berygtede bog *Fyrsten* af Niccolò Machiavelli (1469-1527), som blev skrevet i 1513 til hertugen af Firenze og udgivet efter forfatterens død i 1532, skelner Machiavelli skarpt mellem den personlige moral, som må være dadelfri, og den offentlige moral, der kan tilsidesættes i et højere formåls tjeneste, for eksempel for at skabe lov og orden og fredelige tilstande for undersåtternes liv, hvilket i tidens krigshærgede Italien var vigtigt for Machiavelli.

Selve ordet paternalisme peger da også på, at modellen for en husstand, og altså også for et hof og for et helt land, var den familiære. Faren, på latin "pater", er overhovedet for sin familie, der skal lyde ham. Til gengæld har han pligt til at tage hånd om deres fornødheder og opførelse. Systemet var også patriarkalsk, det vil sige kun i anden omgang ville kvinder kunne tage denne rolle på sig, for eksempel som enke, og det blev tidligere nævnt, at den mandlige side af hoffets tjenestegrene rangerede højere end den kvindelige på samme niveau. Modellen understregedes for øvrigt på vores breddegrader fra 1500-årene og frem i den lutherske lære om husfaderens og husmoderens rolle, som enhver gennem katekismus og kirkegang blev oplært i.

Traditionelt herskab arvede således samme pligt og ret, som en husfader havde.²⁶ For tjenestefolkene uanset

Den betroede og værdsatte kammertjener Christian Rudolph Ebeling, der også kunne spille violin, boede i dette hus i Storegade. Huset er forholdsvist urørt og giver et godt billede af byens særlige slotsstil. I husene boede som regel både familien og logerende, gerne ugifte funktionærer eller hofansatte. Foto: Museum Sønderjylland.

charge udstrakte dette tankesæt sig til alle livets forhold. Bolig, føde og klæder blev benyttet både som aflønning og til at sætte interne, hierarkiske skel, ligesom et særligt godt forhold til et medlem af den hertugelige familie

kunne vende op og ned på systemet. Men hvilken karl eller pige fra landsbyerne ville ikke have fundet det en god skæbne at komme i tjeneste på slottet. Der var godt nok tjeneste døgnet rundt, men det var man jo vant til fra

gården, og i realiteten var der masser af fri tid og uorganiseret hængen omkring. Der var mange andre mennesker at snakke og holde sjov med, der var god og rigelig mad, varme og lys, adgang til luksus, lejlighed til at tage på rejser, se den elegante verden og så videre. Det gav andre fremtidsudsigter, end der ellers var gældende for landbefolkningen, og der var både muligheder for at lære noget og helt konkrete økonomiske fordele.²⁷ Foruden lønnen, betalt i noget så sjældent som rede penge, havde lakajerne eksempelvis en usagt ret til at sælge lysestumperne, når stagerne var pudset. Kammerpigerne kunne snildt have en ekstra indtægt ved at tilegne sig rester fra garderoben og sminken, ligesom det var forventet af gæster, at de gav rigelige drikkepenge efter ophold på slottet. Herskabets personlige taknemmelighed viste sig for eksempel i testamenterne.

Men der var også ulemper.²⁸ På den ene side var der jo for de fleste et kontraktforhold, som kunne afklare forholdet mellem herre og tjener, hvilket er et træk, der for alvor trænger frem i løbet af 1500-årene, og i grunden er modsatrettet den familiære opfattelse.²⁹ Men på den anden side stod den gamle og fortsatte tanke, der satte forholdet som familiært uden bindinger, hvilket sniger sig ind i hofkontrakternes citerede lydighedssætning, at den ansatte skal "... opføre sig på alle måder, som det anstår sig ...". De store hushold og hofferne i datidens verden byggede på denne uklare dobbelthed af kontraktforhold og familieband, som på den ene side gav fordele som sikkerhed og muligheder og på den anden side den kontrol og risiko for misbrug, der er i et uklart magtforhold.

Det er generelt indtrykket fra kilderne,³⁰ at hertugerne tog sig godt af deres hofansatte og levede op til pligten forbundet med retten til at befale, men der er også

eksempler på det modsatte. Som oftest skyldtes dette ved de højere charger en personlig uvilje mellem hertug og den tjenende, ikke sjældent når en ung, ny hertug arvede en gammel for sin far betroet tjener eller embedsmand.³¹ I de lavere charger var det mere et spørgsmål om forholdet mellem chef og ansat, mens den slags spørgsmål sjældent involverede chefen på højere niveau endsige medlemmer af den hertugelige familie. Der kunne også være tilfælde af tyveri eller embedsmisbrug, og så var sagen jo som regel klar. I alle tilfælde var der imidlertid kun én mulig taber, nemlig den laverestående.

I kilderne er der dog forbavsende få af disse sager angående hoffets ansatte, og det er ellers forhold, som normalt vil afsætte sig tydelige spor i kilderne. Og næsten alle hofansatte og den lille slotsbys beboere stod last og brast med hertugen i 1848, da bruddet med Danmark kom, og loyaliteten i sandhed blev sat på prøve.³² De fleste af godsernes bønder havde imidlertid i årtierne op mod 1848 oplevet en solid modsætning til hertugen, både i hans rolle som godsejer og af sproglige og nationale grunde, og i hvert fald på Als stod de i 1848 altovervejende på den danske side. Der er da også i kilderne et anseeligt antal sager om strid mellem herskab og bønder, helt ulig tilfældet for hoffet og slotsbyens befolkning.³³ Hoffets ansatte og slotsbyens beboere var derimod en selvfølgelig del af hertugens verden, og de var ligesom herskaber og tjenestefolk andre steder ikke sjældent forbundet af stærke loyalitetsbånd med rod i en familiær forståelse, der rakte langt ud over et rent kontraktforhold, der i dag jo som regel bestemmer rammerne for en ansættelse.

Noter:

- 1 Forfatterens samlede studier i feltet er fremlagt i adskillige publikationer. På dansk mest omfattende i Venborg Pedersen, Mikkel: *Hertuger. At synes og at være i Augustenborg 1700-1850*, København 2005 og samme: "Hertugerne af Augustenborg", i: Rasmussen, Carsten Porskrog, Inge Adriansen og Lennart S. Madsen (red.): *De slesvigske hertuger*, Aabenraa 2005.
- 2 Venborg Pedersen, Mikkel: "Augustenborg slotspark som herskabsmanifestation", i: *Folk og Kultur. Årbog for Dansk Etnologi og Folkemindevidenskab*, 2000.
- 3 At status både skal sikres juridisk, socialt og kulturelt gennem herskabelig opførsel samt eventuelt støttes af religiøse forhold, er pointen hos Elias, Norbert: *Die höfische Gesellschaft. Untersuchungen zur Soziologie des Königtums und der höfischen Aristokratie mit einer Einleitung: Soziologie und Geschichtswissenschaft*, Frankfurt am Main 1980 [1930'erne], s. 99.
- 4 Venborg Pedersen, Mikkel: *Hertuger*, 2005.
- 5 Afsnittet bygger på ovennævnte.
- 6 H.P. Clausen har grundigt udredt den augustenburgske position og politik i Clausen, Hans Peter og Jørgen Paulsen: *Augustenborgerne. Slægt – Slotte – Skæbne*, Sønderborg 1980.
- 7 Müller, Rainer A.: *Der Fürstenhof in der Frühen Neuzeit*, München 1995.
- 8 Udledes dels af kontrakter med videre, dels af folketællingernes oplysninger. Det augustenburgske godsarkiv, pk. 67-70.
- 9 En sådan gennemgang er i Venborg Pedersen, Mikkel: *Hertuger*, 2005, s. 93-202.
- 10 Det synes, som om de lavere rangerende ansatte ikke havde skriftlige kontrakter, men var ansat efter mundtlig sædvane; dette er dog et uafklaret spørgsmål.
- 11 De slesvigske Folketællinger 1803.
- 12 Det augustenburgske godsarkiv, pk. 69. Oversat af forfatteren fra tysk original.
- 13 Müller, Rainer A., 1995.
- 14 Det augustenburgske godsarkiv, pk. 97.
- 15 Kjær, Ulla og Mikkel Venborg Pedersen: *Herregården. 500 års drøm og virkelighed*, København 2004.
- 16 Turner, E.S.: *What the Butler Saw. Two Hundred and Fifty Years of the Servant Problem*, London 1962.
- 17 Som det kan aflæses gennem at sammenføre oplysninger fra en lang række kilder, særligt det augustenburgske godsarkiv pk. 69 og pk. 70 samt De slesvigske folketællinger 1803, 1835, 1840, 1845.
- 18 Turner, E.S., 1962, s. 170.
- 19 Venborg Pedersen, Mikkel: *Hertuger*, 2005, s. 20-25.
- 20 De slesvigske folketællinger 1835.
- 21 Det augustenburgske godsarkiv, pk. 70.
- 22 Turner, E.S., 1962, s. 117-121. Kellerbenz, Hermann: "Der Kammerdiener, ein Typus der höfischen Gesellschaft. Seine Rolle als Unternehmer", i: *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, 72/1985.
- 23 Turner, E.S., 1962, s. 122.
- 24 Det augustenburgske godsarkiv, pk. 145.
- 25 Seneca: *Om Vrede. Om Mildhed. Om Sindsro*. På dansk ved Villy Sørensen. Serien Klassiske Tænkere, København 1995 [1976], s. 73.
- 26 Som påpeget af den tyske sociolog Max Weber, der opererer med flere forskellige typer af herskab, herunder den traditionelle, som udøver magt gennem paternalisme. Weber, Max: *Makt og byråkrati. Essays om politikk og klasse, samfunnsforskning og verdier*, Oslo 1992.
- 27 Som påpeget af Hecht, J. Jean: *The Domestic Servant Class in Eighteenth-Century England*, London 1956, hvis indsigts-

- fulde studie her er lagt til grund for den generelle karakteristik, krydset af de augustenburgske kilders udsagn.
- 28 Som Hecht, J. Jean, 1956 også indgående beskæftiger sig med.
- 29 Hecht, J. Jean, 1956, s. 71.
- 30 Venborg Pedersen, Mikkel: *Hertuger*, 2005. En pointe, der også er fremtrædende angående bønderne på to af de hertugelige godser i tiden inden omkring 1770, Mathiesen, Henning: *Hertugens Folk. Landbrugerne under Rønhave og Sønderborg Ladegård i tiden inden udskiftningen*, Aabenraa 1992.
- 31 Gennemgået i Venborg Pedersen, Mikkel: *Hertuger*, 2005, s. 182 ff.
- 32 Venborg Pedersen, Mikkel: “Augusteborg mellem den gamle og den nye verden. De store modeller og det lokale liv”, i: Stoklund, Bjarne (red.): *Kulturens Nationalisering. Et etnologisk perspektiv på det nationale*, København 1999.
- 33 Det augustenburgske godsarkiv, pk. 136. Clausen og Paulsen, 1980. Venborg Pedersen, Mikkel, 1999 og samme, 2005, *Hertugerne af Augustenburg*. Samme: “Cultural Landscapes. Spatial Aspects of Power and Authority in the Duchy of Augustenburg”, i: *Ethnologia Europaea. Journal of European Ethnology* 31:1, 2001.

Kilder:

- Rigsarkivet i København, De slesvigske folketællinger, Sønderborg Amt, Augustenburg Godsdistrikt I: Augustenburg og Ulkebøl Sogne, 1803, 1835, 1840, 1845.
- Landsarkivet i Aabenraa, Det augustenburgske godsarkiv: Pk 67: 1767-1851 Administration og betjente. Pk 68: 1747-1848 Administration og godsbetjente på Als. Pk 69: 1754-1850 Hofembedsmænd. Pk 70: 1764-1852 Embedsmændenes gebyrer og sportler, gager og pensioner. Pk. 97: 1738-1851 Sager vedrørende borgerlig næring og færgevæsen. Pk. 136: 1848: Sager vedrørende oprøret og udviklingen i 1848. Pk 145: 1724-1818 Testamenter og arvesager.

Litteratur:

- Clausen, Hans Peter og Jørgen Paulsen: *Augustenborgerne. Slægt – Slotte – Skæbne*, Sønderborg 1980.
- Elias, Norbert: *Die höfische Gesellschaft. Untersuchungen zur Soziologie des Königtums und der höfischen Aristokratie mit einer Einleitung: Soziologie und Geschichtswissenschaft*, Frankfurt am Main 1980 [1930'erne].
- Hecht, J. Jean: *The Domestic Servant Class in Eighteenth-Century England*, London 1956.
- Kellerbenz, Hermann: “Der Kammerdiener, ein Typus der höfischen Gesellschaft. Seine Rolle als Unternehmer”, i: *Vierteljahrsschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, 72/1985.
- Kjær, Ulla og Mikkel Venborg Pedersen: *Herregården. 500 års drøm og virkelighed* (The Danish Country Manor – 500 Years of Life and Dreams). Katalog til udstilling på Nationalmuseet af samme navn, København 2004.
- Mathiesen, Henning: *Hertugens Folk. Landbrugerne under Rønhave og Sønderborg Ladegård i tiden inden udskiftningen*, Aabenraa 1992.

Müller, Rainer A.: *Der Fürstenhof in der Frühen Neuzeit*, München 1995.

Seneca: *Om Vrede. Om Mildhed. Om Sindsro*. På dansk ved Villy Sørensen. Serien Klassiske Tænkere, København 1995 [1976].

Turner, E.S.: *What the Butler Saw. Two Hundred and Fifty Years of the Servant Problem*, London 1962.

Venborg Pedersen, Mikkel: “Augustenburg slotspark som herskabsmanifestation”, i: *Folk og Kultur. Årbog for Dansk Etnologi og Folkemindevidenskab*, 2000.

Venborg Pedersen, Mikkel: “Cultural Landscapes. Spatial Aspects of Power and Authority in the Duchy of Augustenburg”, i: *Ethnologia Europaea. Journal of European Ethnology* 31:1, 2001.

Venborg Pedersen, Mikkel: *Hertuger. At synes og at være i Augustenburg 1700-1850*, København 2005.

Venborg Pedersen, Mikkel: “Hertugerne af Augustenburg”, i: Rasmussen, Carsten Porskrog, Inge Adriansen og Lennart S. Madsen (red.): *De slesvigske hertuger*, Aabenraa 2005.

Weber, Max: *Makt og byråkrati. Essays om politikk og klasse, samfunnsforskning og verdier*, Oslo 1992.